

BİBLİYOGRAFYA:

el-Muvaṭṭaʿ, “İtḳ”, 6; Buhârî, “Nikâh”, 96; Müslim, “Tâlâḳ”, 26, 27, 38; Ebû Dâvûd, “İtḳ”, 2, 7; İbn Mâce, “İtḳ”, 2, 5, “Nikâh”, 30; Tirmizî, “Aḥkâm”, 28, “Nikâh”, 39; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid* (trc. Ahmed Meylanî), İstanbul, ts. (Beyan Yayınları), IV, 215; Merginânî, *el-Hidâye*, Kahire 1356/1937, II, 51; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-taʿlîl'l-Muhtâr*, [baskı yeri ve tarihi yok], IV, 30-34; Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Beyrut 1393/1973, III, 287; Şirbînî, *Muḡni'l-muhtâc*, IV, 538; Bilmen, *Kamus*, IV, 31-44; “İstîlâd”, *Mu.F*, IV, 164-169.

HAMZA AKTAN

İSTİLÂM

(الاستلام)

Tavafta

Hacerülesved'in hizasına gelindiğinde elle dokunma, öpme ya da elleri havaya kaldırıp tekbir getirerek onu uzaktan selâmlama anlamında bir fıkıh terimi (bk. HACERÜLESVED; TAVAF).

İSTİMÂLET

(استمالة)

Osmanlılar'ın uyguladığı meylettirici ve uzlaştırıcı fetih siyaseti için kullanılan tabir.

Sözlük anlamı “meylettirme, cezbetme, gönül alma” olan *istimâlet*, Osmanlı kroniklerinde “halkı ve özellikle gayri müslim tebaayı gözetme, onlara karşı hoşgörölü davranma, raiyyetperverlik” mânasında kullanılmıştır. Fethedilen yerlerin halkına iyi davranma, onları himaye etme, dış düşmanlara karşı can ve mal güvenliğini sağlama, dinî konularda serbestiyet verme, vergi hususunda kolaylık gösterme Osmanlı *istimâletinin* başlıca unsurlarıdır. Aslında Kur'an'da (et-Tevbe 9/60) “müellefe-i kulûb” şeklinde ifade edilen *istimâlet* siyaseti Osmanlı fetihlerini kolaylaştıran önemli bir ilke olarak benimsenmiştir. Osmanlı Beyliği'nin Selçuklular'dan devraldığı bu siyaset Bitinya bölgesindeki Bizans tekfurlarıyla iyi geçinme, yerli halkın kalbini kazanma şeklinde daha kuruluş yıllarında uygulanmış ve Mihaloğulları gibi, Osmanlı askerî tarihinde önemli rol oynayan bir akıncı ailesinin kazanılması örneğinde görüldüğü üzere olumlu sonuçlar vermiştir.

Osmanlı *istimâlet* siyasetinin asıl dikkat çekici neticeleri Trakya ve Balkan fetihlerinde ortaya çıkar. Edirne'nin alınmasından sonra gelişen Balkan fütuhâtının sadece kılıçla değil yerli hristiyan halkın hi-

mayesi, haklarının iadesi, kendilerine dinî serbestiyet verilmesi, vergi muafiyeti tanınması gibi ısındırıcı bir politika sonucunda gerçekleştiği bilinmektedir. Bu yumuşak siyaset *istimâlet* hükmü, *istimâletnâme* (Selânikî, II, 586, 769) veya *istimâlet kâğıdı* (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 289, 317) gibi resmî yazılarla da belgelenir, böylece devletin tebaasına taahhüdün resmiyet kazanmış olurdu. Bu taahhüdün başında hristiyan reâyâyı düşman saldırılarına, din ve mezhep farklılıklarından doğan türlü baskılara karşı korumak gelirdi. Eskisine oranla daha güvenli bir hayata ve koruma altına alınmış haklara sahip olan gayri müslim tebaa ile uzun yıllar boyunca çok büyük problemler ortaya çıkmamış, Osmanlılar'ın asırlarca Balkanlar'da ve Orta Avrupa'da tutunabilme sebeplerinden biri de bu uygulamadır. Özellikle eski feodal rejimin baskısından ve ağır yüklerinden kurtulan Balkan köylülerinin Osmanlılar'ı kurtarıcı gibi gördükleri, Balkanlar'da İslâmiyet'in yayılmasında da bu siyasetin nisbî bir rolü olduğu ifade edilir. Ayrıca öteden beri hristiyan gençlerin Osmanlı ordusunda istihdamı, timarlı sipahiler veya voynukların Osmanlı askerî düzeni içinde yer alması, gayri müslim tebaanın Osmanlı idaresine katılmasına ve onun bir parçası olmasına yol açtığı hususu üzerinde de durulur.

Kalıcı Osmanlı fetihleri muayyen safhalardan geçerek gerçekleşmekteydi. Halil İnalcık'a göre önce haraçgüzârlık devri başlar, bunu alışma dönemi takip eder, daha sonra halkın memnun olmadığı yerli hânedanın barışçı yollarla bertaraf edilmesine sıra gelirdi. Ancak eski idarî uygulamalar bütünüyle ve âni bir şekilde kaldırılmayıp Osmanlı sistemiyle intibak ettirilir, angarya niteliğindeki ağır mükellefiyetler kaldırılırdı. Dinî kurumlar ve hiyerarşiler, sınıfların statüleri, idarî taksimat ve gelenekler korunur, timar rejimine pek yabancı olmayan askerî zümreler Osmanlı timar sistemine dahil edilirdi. Böylece öteden beri Katolik baskısından, yerli beylerin ve voyvodaların tahakkümünden bıkan halk bu uygulamalar sayesinde Osmanlı tebaasıyla uyum sağlar ve Osmanlılık kavramı etrafında birleşirdi.

Osmanlılar'ın bu uygulamalarını hoşgörü kavramı ile açıklayan bazı yabancı tarihçiler, Balkanlar'daki Türk fetihleri sonucunda Arnavutlar'ın Bizans ve Sırp baskısından kurtulduğuna, asimilasyonun engellendiğine, Sırp kilisesinin üstünlü-

ğünün kırıldığına işaret etmişlerdir. Bu konudaki çarpıcı örneklerden birine, Selânik'in 833 (1430) yılındaki fethine şahit olan rahip Johannıs Anagnostis'in eserinde rastlanmaktadır. Burada, Venedik işgali altındaki Selânik halkının Latin baskısından dolayı çektiği ıstırap anlatıldıktan sonra halkın Türkler'i bir kurtarıcı gibi karşıladığı belirtilmektedir. Anagnostis ayrıca, Selânik'in fethinin ardından II. Murad'ın şehrin ileri gelenlerinden esir düşenlerin fidyelerini bizzat ödediğini, insanî düşüncelerle şehrin imarı için teşebbüse geçtiğini, halka din konusunda tam bir serbestiyet tanıdığını, evlerin sahiplerine iadesi için emir verdiğini, daha önce Latin zulmünden kaçanları Selânik'e çağırıldığını da ilâve etmektedir (Anagnostis, s. 23 vd.).

Osmanlılar, *istimâlet* siyasetini sadece fetihler sırasında değil yeni idarî yapı kurulduktan sonra da devam ettirmişlerdir. Macar tarihçisi Lajos Fekete, Türk idaresindeki Macaristan'da iktisadî hayatı anlatırken Osmanlı idarecilerinin herkese iş ve kazanç serbestliği tanıdığını, din ve dil farkı gözetmeden halkın iyi muamele ve himaye gördüğünü belirtmiştir. Türkler'in Macaristan'a gelmesiyle çarşı ve pazarlarda mal bolluğunun başladığına da işaret eden Fekete, gıda maddesi üretenlerle giyim ve ev eşyası hazırlayan zanaatkarların arttığını bildirmektedir. Ayrıca domuz eti satan hristiyan kasapla koyun ve sığır eti satan Türk kasabının, meyhaneye boza ve şıra satılan dükkânların yanı sıra olduğuna dikkat çekmektedir. Türkler'in yerli halkı müslüman olmaya zorlamadıklarını, o devirde başka hiçbir devlette görülemeyecek derecede yüksek bir anlayış ile başka dinden olanları aralarında görmeye ses çıkarmadıklarını, birlikte yaşamayı hoş gördüklerini de ilâve etmektedir (TTK *Bellekten*, XIII/52 [1949], s. 699 vd.).

Bu hususta resmî uygulamayı gösteren birçok belgenin bulunduğu bilinmektedir. Zaman zaman tüccardan fazla gümük vergisi alındığına dair şikâyetler veya cizye tahsili hakkındaki arzlar üzerine çıkan fermanlar bu konuda dikkat çekici birer örnektir. Devlet bu şikâyetler üzerine müfettişler tayin ederek takibat başlatır, varsa zulmü önlerdi. XIX. yüzyılda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya göç ettirilen Ermeniler'le Bulgaristan'dan zorla Rusya'ya göçürülen Bulgarlar'ın perişan durumları üzerine II. Mahmud'un *istimâletnâme* yayımlaması son dönemlere ait dikkat çekici bir örnektir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 3, s. 11, 33, 149, 168, 236, 405, 460; nr. 5, s. 23, 66, 107, 108, 154, 158, 506, 631, 822, 842, 1101, 1165, 1361, 1373, 1465, 1479, 1853, 1927, 1979; nr. 6, s. 21, 267, 424, 429, 455, 463, 501, 529, 538, 562, 565, 677, 738, 743, 782, 1130, 1368, 1381, 1388, 1464, 1468, 1472, 1479; nr. 44, s. 26, 37, 79; BA, Cevdet-Adliye, nr. 2035; TSMA, nr. E. 5682, E. 7022/25; *Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* (nşr. Halil İnalçık), Ankara 1954, s. 58, 63, 69, 73; J. Anagnostis, *Selânik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih Sultan II. Murad Dönemine Ait Bir Bizans Kaynağı* (trc. ve nşr. Melek Delilbaşı), Ankara 1989, s. 23 vd., 26, 29; *Âşıkpaşazâde, Târih (Atsız)*, s. 9, 10, 13, 15, 23, 32, 34, 110, 111, 124, 135, 136; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, VII, 229, 327; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 471, 472, 478-479, 482, 497, 533-534, 557; Selânikî, *Târih* (İpşirli), I, 19, 108, 121, 256; II, 563, 581, 586, 745, 769; Âli Mustafa, *Kühû'l-lahbâr*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2162, vr. 57^b, 61^a, 61^b, 75^a, 294^a, 299^a, 301^a, 319^a, 332^a, 334^a, 349^a; Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman* (nşr. Giese, haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992, s. 19, 27, 62, 149; *Kitâb-ı Müstetâb* (nşr. Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar* içinde), Ankara 1974, s. 21, 25, 28; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 143, 279, 289, 317, 391, 438, 653, 804, 824; Barkan, *Kanunlar*, s. 91, 347; Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, I, Ankara 1954, s. 137 vd.; a.mlf., "Ottoman Methods of Conquest", *St.I*, II (1954), s. 103-129; a.mlf., "Adâletnâmeler", *TTK Belgeler*, II/3-4 (1967), s. 49 vd.; Ufuk Gülsoy, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reaya*, İstanbul 1993, tür.yer.; Lajos Fekete, "Osmanlı Türkleri ve Macarlar, 1366-1699", *TTK Belleten*, XIII/52 (1949), s. 699-700, 729-730, 733; Hasan Kaleshi, "Türklerin Balkanlara Girişi ve İslâmlaşma, Arnavud Halkının Etnik ve Millî Varlığının Korunmasının Sebepleri" (trc. Kemal Beydilli), *TED*, X-XI (1979-80), s. 177 vd.; Yavuz Ercan, "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslâmlaşmaya Etkisi", *TTK Belleten*, L/198 (1986), s. 704, 706, 709, 713; Mahir Aydın, "Vidin Bulgarları'nın Rusya'ya Göç Ettirilmeleri", *TDA*, sy. 53 (1988), s. 67-79; Kemal Beydilli, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *TTK Belgeler*, sy. 17 (1988), s. 404 vd.

MÜCTEBA İLGÜREL

İSTİMDAD

(الاستمداد)

Sıkıntılardan kurtulmak için
peygamberlerin veya velîlerin
ruhanîyetinden yardım istemek
anlamında bir terim.

Sözlükte "tehlikeli durumlarda yardım isteme, imdada çağırma" anlamına gelen *istimdâd*, tasavvufta "peygamber ve velîlere sığınıp herhangi bir dileğin ger-

çekleşmesi için onlardan yardım dilemek" mânâsında kullanılmıştır. Ağlayarak ve feryat ederek yardım isteme eylemi için *istigâse*, *istiâze* ve *ilticâ* kelimeleri de kullanılmaktadır. Mânevî yardımda bulunma gücüne sahip olduğuna inanılan büyük velîlere *gavs* denir. Önemli bir tasavvuf kavramı olan *himmetin* de böyle bir işlevi vardır.

Kur'an'da ve hadislerde müslümanların birbirine yardımcı olmaları teşvik edilmiştir (el-Mâide 5/2; el-Enfâl 8/72, 74; Buhârî, "Mezâlim", 3-4; Müslim, "Zikir", 86-88; Tirmizî, "Hudûd", 3). Bu yardım fiil, söz, fikir, bilgi ve dua şeklinde olabilir. Fakat âyetlerde bir peygamberin veya velînin mâneviyatından yardım istenebileceğinden söz edilmediği için bu hususta çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Sûfiler, hayatta olsun veya olmasın bir velînin mâneviyatından yardım dilemenin câiz, hatta gerekli olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre çok uzakta bile olsa bir velî kendisinden istimdadda bulunanların yardımına yetişme gücüne sahiptir. Hayatta olan velîlerin mâneviyatından bu şekilde yardım isteme düşüncesinin ilk sûfilerden itibaren mevcut olduğu bilinmektedir. Ma'rûf-i Kerhî (ö. 200/816) yeğeni-ne, "İhtiyacın olan bir şeyi Allah'tan talep ettiğin zaman beni aracı kılarak iste" demiş (Ebû Nuaym, VIII, 364), müridi Serî es-Sakatî'ye de benzer bir tavsiyede bulunmuştur. Muhammed b. Ali el-Kettânî velînin Allah'la kulları arasında vasıta sayıldığını belirtmiş, kendisinin gavs olduğunu ima etmişti (Hatîb, III, 75; Şa'rânî, I, 110). Ölümünden sonra da velîlerin ruhanîyetinden istimdadda bulunma çok eski bir gelenektir. Nitekim Ma'rûf-i Kerhî'nin kabri etkili bir şifa kaynağı olarak kabul edilmiş (Sülemî, s. 85; Kuşeyrî, s. 61), Hâce Abdullah-ı Herevî vasıtasıyla insanların pek çok ihtiyacının görüldüğüne inanıldığından kendisine "pîr-i hâcât" denilmiştir. Tarikat mensupları, özellikle tarikatlarının silsilesinde yer alan şeyhler aracılığıyla Allah'tan kendilerine feyiz ve yardım geldiğine inanmışlardır. Öte yandan ilk sûfiler arasında istimdadın câiz olmadığını söyleyenler de vardır. Bâyezîd-i Bistâmî, insanın insandan imdat istemesini hapisteki bir kişinin yine hapiste bulunan bir kişiden yardım istemesine benzetmiştir (Sülemî, s. 126; İbn Teymiyye, *el-İstigâse*, I, 474). Bazı sûfiler de ölmüş velîlerden yardım istemenin doğru olma-yacağını ifade etmişlerdir. İşrâkıyye ekolüne bağlı filozoflarla onların etkisinde

kalan Fahreddin er-Râzî gibi kelâmcılar ise yatırırların ruhanîyetinden faydalanmanın mümkün olduğunu söylemişlerdir (*el-Metâlibü'l-Âliye*, VII, 275-277; İbn Teymiyye, *Khâide celile*, s. 24).

İstimdadı benimseyenler tarafından ileri sürülen başlıca deliller şunlardır: 1. İstimdad "Allah nezdinde değerli bir kul olan velînin şefaathı olması" anlamına gelmektedir. Allah'ın kendilerine şefaathı etme izni verdiği kullarının bulunduğu ve bunların âhirette şefaathı edeceği (el-Bakara 2/255; Tâhâ 20/109), ayrıca O'na yakın olmak amacıyla vesile edinmenin gerektiği Kur'an'la sabit olan bir husustur (el-Mâide 5/35; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, I, 253). Peygamberler gibi ledünnî ilimleri Allah'tan vasıtasız alabilen velîler hayatta olmasalar bile istimdadda bulunan insanlara yardım edebilirler (Hâlid el-Bağdâdî, s. 20-25). 2. Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'in haklarında istiğfarda bulunduğu kimselerin affedileceği bildirilmiştir (en-Nisâ 4/64); istimdad da buna benzemektedir (Yûsuf Şevki el-Üfî, s. 8). 3. Duaların her konuda etkili olduğu âlimlerce kabul edilen bir husustur. Velîlerden yardım istemek onların Allah nezdinde makbul olan dualarını talep etmek demektir. 4. Günahkâr bir kulun doğrudan Allah'a yönelmesi uygun olmadığından ilâhî dostluğu kazanmış bulunan velîlerin aracı kılınması gerekir (Reşîd Rızâ, IV, 119; VIII, 375; XI, 391). Bunların yanında bazı hadislerle, Hz. Ömer'in yağmur duasına çıkarken Hz. Abbas'ı yanına alıp onun yüzü suyu hürmetine Allah'tan yağmur dilemesi de (Buhârî, "İstiskâ", 3) delil olarak gösterilmiştir (Zâhid Kevserî, s. 3).

Kelâm âlimleri genellikle sûfilerin istimdadla ilgili görüşlerine temas etmemiş, fıkıhçıların çoğu ise bunun mekruh olduğunu söylemekle yetinmiştir (Merğînânî, IV, 96). Bu konuda sûfileri en çok eleştirenler hadisçilerle Hanbelî fakihleridir. Bunlara göre ileri sürülen deliller sûfilerce benimsenen anlamda bir istimdadı kanıtlayıcı mahiyet taşımaz. Zira delillerin bir kısmı zayıf, bir kısmı da doğrudan doğruya istimdad konusuyla alakalı değildir. Nitekim delil olarak zikredilen şefaathı âyetleri âhiretle ilgili olup bunlarda hiçbir şekilde istimdada temas edilmemiştir. Bunun yanında Hz. Peygamber'in, haklarında istiğfarda bulunduğu kimselerin ilâhî affa mazhar olacağı belirtilmekteyse de bu âyet münafıklardan bahseden bir grup âyet içinde yer almakta olup konunun istimdadla ilgisi yoktur.